

**ТЕКСТОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАЙМЕННИКА
В ІНТИМНОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
НОВІТНЬОЇ ДОБИ:**

СЕМАНТИКО- СТИЛІСТИЧНИЙ ВИМІР

(Калашник О. В., Олексенко О. А., Халіман О. В. Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії II пол. XX – поч. XXI ст.: моногр. Харків: ХІФТ, 2022. 160 с.)

Поетичний дискурс здавна привертає увагу літературознавців і мовознавців. Вивчення його з погляду лінгвостилістики сягає своїм корінням часів Античності, проходить через усю історію й натеper не втратило виняткової актуальності. Думки дослідників розбігалися, часто навіть поляризувалися, що засвідчує складність природи поетичної мови, таємничість її буття. До того ж рецепція поетичної мови, як і сприйняття світу загалом, ґрунтується не лише на засадах об'єктивності, а й суб'єктивності. Щодо останніх, то вони часто дисонують з утрадиційненою концептуальною парадигмою, наражаються на гостру дискусію, зазнають критики, трапляється, і спростувань. Однак і в цьому різнотлумаченні неодмінно вибазовуються ті або ті перспективні чи неперспективні засадничі положення. Простіше, звісна річ, з об'єктивним підходом до інтерпретування внутрішнього механізму та зовнішніх координат поетичної мови. Ідеться про випрацьовані універсалії, які не закорінені в окремому просторі, а екстрапольовані на весь науковий обшир. Важливо наголосити, що поетична мова – явище різнопланове й різновимірне, а зведення його до яких-небудь спільних знаменників – це щось радше зі сфери неймовірного, аніж реального. Розкриття експліцитних та імпліцитних ярусів поетичної мови перетворилося на грубезні томи досліджень, трансформувалося в не лімітований процедурними чи якимись іншими рамками науковий алгоритм. Його кроки логічно пов'язані, взаємозумовлені, вони стосуються не окремої епохи, не конкретного жанру або автора, а поетичної мови в понадчасі – як феномену, як знакового явища цивілізації з усім спектром його іманентних характеристик.

Томи студій, про які щойно мовилося, доповнює скромна за обсягом, але багата на дослідницькі несподіванки праця О. Калашник, О. Олексенко, О. Халіман «Художня семантика й стилістика

займенника в українській інтимній поезії II п. XX – поч. XXI ст.». Під прискіпливим оком харківських науковців опинився такий специфічний, утаємничений жанровий різновид поезії, як інтимна лірика, жорстко окресленої доби, яку названо в праці «періодом оновлення української поетичної картини світу з опертям на мовно-літературні традиції» (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 6). Автори, аналізуючи джерельну базу, чітко вмотивовують хронологічні рамки описуваного явища, наголошуючи, зокрема, на такому: «...від поетів-шістдесятників почалася епоха другої хвилі модерну – оновлення української поетичної картини світу, зокрема інтимної лірики, яке за тяглістю традицій перейшло в третю хвилю – поетів дев'яностих, що триває й досі» (Там само), тобто воно розвинене в подальшому досвіді ліриків XX й XXI ст. Принагідно вкажемо на широту й авторитетність фактажу, який репрезентують твори відомих майстрів слова (М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, Б. Олійника, Д. Павличка та ін.) і менш znаних письменників (Т. Алексик, О. Галети, К. Калитко, М. Савки, Б. Таменчука, М. Шунь та ін.). Такий креативний підхід – запорука отримання ваговитих аргументів для об'єктивних висновків про значеннєву наповнюваність, художньо-семантичний ресурс і стилістичну поведінку конкретного мовного явища (прономінативів) у структурі інтимної поезії як специфічного макротексту.

У теоретичному розділі, як і слід було сподіватися, з літературознавчих позицій потрактовано поняття “інтимна поезія”, а з лінгвістичних – розкрито мовні засоби інтимізації тексту. Виклад лаконічний, що, з одного боку, викликає занепокоєння (серйозну проблему – історію жанру, жанрову дефініцію, жанрові кордони, динаміку розвитку жанрово-видових модифікацій – треба аналізувати не принагідно, а ґрунтовно), а з іншого боку, знімає цю напругу, не відбирає права пристати до позиції, яку пропонують автори монографії, через ту причину, що тлумачення аксіоматичних істин – надлишкова й навіть небезпечна річ. Те, що кваліфіковано зробили попередники, потребує лише узагальнень, на крайній випадок – прийняття якихось робочих визначень для формування чіткості авторської позиції. Ось окремі з них: «...інтимна лірика – це така, де панівним мотивом є особисті, зокрема любовні переживання ліричних героя / героїні. Літературознавчі терміни “інтимна лірика”, “інтимна поезія” синонімічні» (Там само: 46); прономінативи різних розрядів «відзначаються особливостями

вживання в сучасній інтимній поезії, зокрема створюючи певний стилістичний колорит і функціуючи як засоби інтимізації» (Там само: 50).

Слушними вважаємо міркування дослідників про поетично-інтимний текст як складну динамічну знакову систему, для якої характерною є естетична організація, репрезентована широким спектром різнорівневих мовних та мовленнєвих засобів – фонетичних, лексичних, фразеологічних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних, пунктуаційно-графічних, стильових. Прикро лишень, що цей належно апробований у лінгвостилістиці підхід не знайшов свого послідовного практичного застосування в процесі опису займенників як важливих мовних одиниць моделювання інтимізації в художньому тексті, промовистих маркерів певного стилістичного ефекту.

Мета рецензованого дослідження – з'ясування художньо-семантичного наповнення й вияву стилістичного потенціалу прономінативів у текстах інтимної лірики чітко означеного періоду. Його об'єктом стали займенникові лексеми в текстах інтимної лірики, а предметом – семантика й стилістичний потенціал прономінативів як структурного компонента поетичного мовлення жанру інтимної лірики. Отож цілком логічно, що виняткову увагу в теоретичному розділі монографії й у наступних її фрагментах приділено займенникові як лексико-граматичному, формально-граматичному, семантичному, стилістичному та текстотвірному феноменові. На дослідницьку увагу пощастило чи не найбільше прономінативам, якщо орієнтуватися на лексико-граматичні класи самостійних та службових слів.

Здійснено успішну спробу реферування проблеми частиномовного статусу займенника, специфіки його ономасіологічної сутності, семантичної та формально-граматичної структури. Зробити це було незмірно важко передусім тому, що прономінативи з новітніх позицій різновекторно інтерпретували такі українські мовознавці, як І. Вихованець, К. Городенська, В. Ожоган, І. Дудко, О. Калашник, О. Олексенко, О. Халіман обрали інший, на наше переконання, перспективний шлях: вони, орієнтуючись на діакронний принцип, ґрунтовно з'ясували питання про морфологічний статус займенника, трактуючи його як «повнозначну частину мови, що відзначається семантичною своєрідністю, однак неоднорідністю граматичних категорій і синтаксичних функцій» (Там само: 20). Важливим є встановлення окремішності займенників у частиномовній парадигмі, вирішення їхніх релевантних ознак через закріплені за ними функції

(субститутивну, дейктичну, анафорично / катафоричну), а також через специфічність денотативної структури й референційні можливості. У роботі переконливо доведено, що займенники, на відміну від інших повнозначних слів, позбавлені стійкої денотативної віднесеності. Її ідентифікування детерміноване контекстом, ситуацією мовлення або тим і тим водночас. До позитивних моментів уналежнюємо те, що денотативну й референційну сутність займенників запроектовано на їхню різнорідну семантику, а як точніше, то на субстантивний (займенникові іменники), ад'єктивний (займенникові прикметники), адвербіальний (займенникові прислівники), нумеративний (займенникові числівники) рівні. Це дало підстави вирізнити ідентифікувальні семи прономінативів, а на їхній основі вичленувати семантичні типи досліджуваних лексичних одиниць. Розгляданій проблемі присвячено окрему структурну частину – «Пронмінативи як семантичний клас» (Там само: 20–43). У ній системно представлено значеннєву ієрархію особових, присвійних, вказівних, заперечних, неозначених, питальних займенників. Нам імпонує, що автори розгляданої монографії вміло послуговувалися різними інтерпретувальними технологіями й змогли вияскравити зумовлені екстралінгвальними чинниками найтонші семантичні нюанси прономінативів. Проілюструємо це на прикладі “тикання” / “викання”, тобто на прикладі займенників ТИ / ВИ, використання яких «як дейктичних вказівників адресата з урахуванням ситуативних і соціально-узуальних умов інтеракції належить до глобальних правил мовленнєвої поведінки та спілкування загалом» (Там само: 26): так звана пошання множина (Ви), удавана пошанність (Ви замість Ти), статусна дистанція (Ви), фліртування зі співрозмовником (Ви), звертання до визначних історичних осіб (Ти), негативне, зневажливе ставлення до когось (Ти), сакральне тикання. Заслужують високої оцінки всі описані семантичні типи займенників, за винятком хіба що питальних. Їхній аналіз обмежено покликанням без належних коментувань на студії Л. Синельникової і Л. Терновської. У них ідеться про смисловий потенціал лексем *що*, *який* у рамках поетичної комунікації. Зайвим уважаємо також наведення російських відповідників українських прономінативів. Використання російськомовних лінгвістичних розвідок не зобов'язує цього робити.

З неабияким інтересом читається і сприймається фрагмент монографії, у якому схарактеризовано художньо-семантичний потенціал

прономінативів в інтимній поезії. Вельми сутнісним є той момент, що аксіологічну спроможність займенників схарактеризовано не особібно, а в парадигмі поетичного тексту. За точку дослідницького відліку взято вслід за Д. Овсянико-Куликовським, Л. Булаховським, В. Виноградовим, Л. Мацько й іншими вченими те, що «лірика – мистецтво прономінальної скерованості» (Там само: 53). Розкриття секретів цього мистецтва – справа складна. Художньо-творчі функції займенників, як і поліярусність їхньої семантики, вимагають, по-перше, неабияких наукових зусиль, по-друге, багатого фактажу. І про те, і про те авторки добре подбали. Добуті ними шляхом суцільної вибірки півтори тисячі фрагментів текстів із займенниковими слововживаннями стали надійним критерієм для встановлення значеннєвого, зрозуміло, і компонентного (лексемного) контактування в прономінативній системі, маніфестованого у вигляді моделей на зразок Я – ТИ, Я + ТИ = МИ, Я – ВИ, Я – ТИ – ВИ, для переконливих висновків про художнє призначення цих моделей, про специфіку естетичної організації інтимних текстів із займенниковими компонентами, про зв'язок між прономінативами й образами ліричних героїв, їхнім внутрішнім світом, почуттями, взаєминами тощо. На наш погляд, О. Калашник, О. Олексенко та О. Халіман удалося переконати, що займенники в інтимному поетичному дискурсі наділені важливими конститутивними функціями, що вони утворюють самобутню субпарадигму з притаманними їй іманентними сутностями в складі поетичної парадигми. Зрозуміло, що конструктивним центром описуваної субпарадигми є або анонімна, або чітко оприявнена семантична композиція з набором її денотативних та референційних співвіднесень, які мають рідше експліцитну, а частіше імпліцитну форму виявлення.

До позитивів зараховуємо те, що в монографії кваліфіковано описано імпліцитні смисли, які актуалізують займенники. На конкретних прикладах продемонстровано специфіку вияву в поетичному дискурсі прихованого за прономінативами змісту. Процедура декодування надихнула дослідниць на моделювання за безпосередньою участю займенників найпоширеніших художньо-семантичних конструктів тексту.

Окремо зупинимось на проблемі художньо-семантичного потенціалу прономінативів, яку порушено й успішно розв'язано. Варто передусім заакцентувати на тому, що знайдено індивідуальні дослідницькі методики аналізу особових, присвійних, вказівних, неозначених та

заперечних займенників і водночас активно використано уніфіковану технологію, яка віддзеркалює спільну художньо-семантичну поведінку різних за планом змісту описуваних слів. У роботі продумано до деталей критерії виокремлення моделей особових (Я – ТИ, Я + ТИ = МИ, Я – ВИ, Я – ТИ – ВИ) та присвійних (МІЙ + ТВІЙ = НАШ) займенників. Усі міркування підкріплено аргументованим фактажем. Виклад переконливий, запропоновані процеси декодування тексту не викликають жодних застережень. Добре, що рясно процитовано інших авторів, налагоджено творчу полеміку з ними, вирізнено засадничі положення їхніх концепцій і висловлено власний погляд. У цьому контексті дискурсивності чітко викристалізовується авторська концепція з її пріоритетними засадами.

Обставини змусили авторів праці зупинити дослідницький погляд на семантико-граматичній моделі Я + ТИ = МИ, оскільки вона, як сказано в роботі, «посутньо відбиває особливість цього жанру лірики – почуття ліричного героя, вербалізовані й скеровані до об'єкта, – другого ліричного героя / героїні. Так створюється мікрокосм МИ, мікрокосм двох – Я і ТИ ... Я – це завжди “ліричне Я”, ТИ – завжди “ліричне ТИ”, МИ – завжди поєднання “ліричного Я” і “ліричного ТИ”, тобто теж “ліричне МИ”» (Там само: 65). Це дає право вважати розглядану модель універсалією інтимної лірики.

Важливо й те, що аналіз художньо-семантичного потенціалу прономінативів органічно невіддільний від семантичної інтерпретації їх, про що вже йшлося. Отже, можна з певністю говорити про цілісність і послідовність запропонованої мовознавчої версії.

Новаторство рецензованої студії вбачаємо в тому, що в ній залучено до лінгвостилістичного аналізу синтагматичний ресурс особових займенників – їхню здатність детермінувати аксіологічно конотовані прикметники та дієприкметники, виділено семантичні типи й розкрито текстотвірні властивості атрибутивних модифікаторів, але, на жаль, не подано їхнього конкретного компонентного складу, за яким закріплено в поезії роль експлікатора різнотональної пейоративності чи меліоративності.

Дослідники одностайні в тому, що для займенникової системи характерні внутрішні та зовнішні міграційні процеси. Про них також мовиться в праці. Зосібна це стосується вказівних прономінативів, а як точніше, то редукції їхніх семантико-граматичних ознак (Там само: 83–85). У поетичному дискурсі, констатують автори

монографії, відносні займенники партикулюються, виявляючи тим самим специфічні стилетвірні риси. Міжчастиномовний транспозиції та її ролі в інтимізованому тесті відведено належне місце. Як один із проміжних висновків констатуємо, що художньо-семантичний потенціал прономінативів в інтимній поезії схарактеризовано за системним принципом, з урахуванням їхніх внутрішніх і зовнішніх зв'язків, із вияскравленням специфічних особливостей кожного розряду займенників, із переконливим ілюструванням висловлених теоретичних міркувань, що постають як своєрідні домінанти логічної авторської концепції.

Складним і не з'ясованим до кінця є питання про роль займенників у творенні спеціальних засобів виразності. Тому цілком виправдано, що воно знайшло своє різнобічне відображення в рецензованій праці. Спираючись на роботи таких дослідників, як Л. Булаховський, Р. Якобсон, Т. Сільман, Ю. Лотман, О. Скоробогатова, Г. Волчанська, Н. Петренко, Т. Матвійчук, О. Калашник, О. Олексенко та О. Халіман доводять, що прономінативи мають досить потужні стилетвірні властивості, вони можуть функціювати як самостійні стилістичні або як органічні складники стилістичних фігур, тропів. У роботі послідовно розмежовано стилістичні фігури й тропейчні засоби, звернено увагу на деякі синкретичні моменти. Наприклад, порівняння поіменовано тропейчними фігурами, оскільки вони «містяться на межі між фігурами мови і тропами» (Там само: 131). Скрупульозному аналізу піддано прономінативи як виразники стилістичної фігури повтору. Сам же повтор як найтипівіший стилістичний засіб інтимної лірики схарактеризовано в різних його репрезентативних формах: повтор як "згущення" займенникових форм, дейктичний повтор, заґрунтований на стилістичній фігурі антитези, анадиплозис (епанафора), катафора, повтор структурних елементів. Подано цінний коментар, що нагадує лексикографічну статтю, до такого важливого для лінгвопоетики явища, як синтезування стилістичних фігур. Він містить 1) короткі відомості, що стосуються диференційних ознак тієї або тієї стилістичної фігури, 2) інформацію про її стилетвірні потенції і 3) конкретні ілюстрації. Пропонований підхід уможливив вирішення класичних фігур та тропів, їхніх синтетичних і синкретичних модифікаторів. Із приємністю констатуємо, що стилістичну актуалізацію займенників з'ясовано в уніфікованому концептуальному

ключі, з урахуванням їхніх спільних та відмінних стилетвірних потенцій.

Монографія «Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії II п. XX – поч. XXI ст.» наповнена ідеями, що відкривають перспективу аналізу прономінативності, імпліцитності в поетичних текстах різної жанрової належності.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Калашник, О. В.**, Олексенко, О. А., & Халіман, О. В. (2022). *Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії II пол. XX – поч. XXI ст.* Харків: ХІФТ.

REFERENCES

1. **Kalashnyk, O. V.**, Oleksenko O. A., & Khaliman, O. V. (2022). *Khudozhnia semantyka y stylystyka zaimennyka v ukrainskii intymnii poezii II pol. XX – poch. XXI st.* [Artistic semantics and stylistics of the pronoun in Ukrainian intimate poetry of the 2nd half of the 20th – beginning of the 21st century]. Kharkiv: KhIFT [in Ukrainian].

Степаненко Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, Україна.

Tel.: + 38(097)3904921

E-mail: myk_ivan@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

Stepanenko Mykola Ivanovych – Doctor of Philological Science, Full Professor, Professor of the Department of Journalism and Language Communication, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 15 Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041, Ukraine.

Надійшла до редакції 29 вересня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Степаненко М. І. Текстотвірний потенціал займенника в інтимному поетичному дискурсі новітньої доби: семантико-стилістичний вимір. Рец. на кн.: Калашник О. В., Олексенко О. А., Халіман О. В. *Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії II пол. XX – поч. XXI ст.*: моногр. Харків: ХІФТ, 2022. 160 с. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 238–245. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.19>

АРА: Степаненко, М. І. (2023). Текстотвірний потенціал займенника в інтимному поетичному дискурсі новітньої доби: семантико-стилістичний вимір. Рец. на кн.: Калашник О. В., Олексенко О. А., Халіман О. В. *Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії II пол. XX – поч. XXI ст.*: моногр. Харків: ХІФТ, 2022. 160 с. *Лінгвістичні дослідження*, 59, 238–245. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.19>